

СИТАЙЛО О. І.,

кандидат юридичних наук,

суддя

*(Середино-Будський районний суд
Сумської області)***НАЗАРОВ В. В.,**

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального

процесу та криміналістики

(Академія адвокатури України)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.52>

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОЇ МОДЕЛІ ІНСТИТУТУ ЗАСТАВИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено нормативну модель інституту застави в кримінальному провадженні, вплив цього заходу на забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця. Доведено, що застосування застави має публічний характер, оскільки цей захід примусу застосовується суб'єктом від імені держави, якого наділено владними повноваженнями. Зауважується, що досліджуваний захід пов'язаний з певними правообмеженнями саме у сфері матеріальних інтересів особи, застосування щодо неї встановлених кримінальними процесуальними нормами санкцій, якими передбачено виконання низки процесуальних обов'язків, пов'язаних із забезпеченням належної поведінки та можливості вжиття більш суворих запобіжних заходів у разі невиконання раніше накладених санкцій.

Проаналізовано питання щодо видів застави за суб'єктивним складом. Виокремлено сучасні процесуальні підходи щодо дієвості та ефективності застави, ініціативності щодо її застосування, диференційованого підходу щодо визначення розміру застави, строку внесення застави. Проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти, якими передбачена можливість застосування застави в кримінальному провадженні. Досліджена практика та правові позиції Європейського суду з прав людини щодо застосування в кримінальному провадженні альтернативних тримання під вартою запобіжних заходів.

Визначено нормативні особливості застосування застави, як основного запобіжного заходу, так і як альтернативного тримання під вартою. На підставі аналізу кримінального процесуального законодавства України виокремлено етапи процесуального механізму застосування застави. Наголошено, що процесуальний механізм застосування застави передусім передбачає систему процесуальних дій та рішень слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, що виконуються в суворій послідовності, яка дозволяє реалізувати відносно підозрюваного, обвинуваченого певні попереджувально-процесуальні заходи.

Ключові слова: кримінальне провадження, запобіжні заходи, застава, альтернатива тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений.

Sitailo O. I., Nazarov V. V. Features of the regulatory model of the institution of bail in criminal proceedings

The normative model of the institution of bail in criminal proceedings, and the impact of this measure on ensuring the rights of the suspect, accused, and pledger is investigated. It is proved that the use of bail is public in nature since this measure of coercion is applied by the subject on behalf of the state that is vested with powers. It is noted that the studied measure is associated with certain legal restrictions in the sphere of material interests of a person, the application of sanctions against him established by criminal procedural norms, which provide for the fulfillment of a number of procedural duties related to ensuring proper behavior and the possibility of taking stricter preventive measures in case of non-compliance with previously imposed sanctions.

The issue of types of collateral by subject composition is analyzed. Modern procedural approaches to the effectiveness and effectiveness of collateral, the initiative to apply it, a differentiated approach to determining the amount of collateral, and the term of deposit are singled out. International legal acts that provide for the possibility of applying for bail in criminal proceedings are analyzed. The practice and legal positions of the European Court of Human Rights on the application of alternative preventive measures in criminal proceedings have been investigated.

The normative features of the use of bail, both as the main preventive measure and as an alternative to detention, have been determined. Based on the analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine, the stages of the procedural mechanism for the application of collateral are identified. It was emphasized that the procedural mechanism for applying for bail primarily provides for a system of procedural actions and decisions of the investigator, prosecutor, investigating magistrate, and court, which is carried out in strict sequence, which allows for the implementation of certain preventive and procedural measures against the suspect or accused.

Key words: *criminal proceedings, preventive measures, bail, an alternative to detention, suspect, accused.*

Вступ. Дослідження правової природи застави, її впливу на забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця є досить актуальним напрямом наукового та практичного пошуку в кримінальній процесуальній науці. В основу цього правового заходу законодавцем покладено матеріальні механізми стримування зазначених вище учасників кримінального провадження в питаннях невиконання покладених на них зобов'язань.

На сьогодні під час кримінального провадження досить важливим є саме скорочення репресивних заходів під час кримінального провадження і заміна їх матеріальними важелями впливу. У зв'язку з цим помітно зростає актуальність дослідження застави як запобіжного заходу. В Україні ці питання висвітлювали в наукових працях такі учені, як: Ю. В. Донченко, М. О. Карпенко, В. Г. Крайник, О. П. Кучинська, В. Т. Нор, Т. Г. Фоміна, О. Г. Яновська та ін. Водночас дослідження й аналіз кримінального процесуального законодавства України свідчить про наявність в інституті застави проблем системного характеру, існування яких ускладнює досягнення як мети цього заходу, так й завдань кримінального провадження загалом.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні сутності застави як запобіжного заходу, її нормативної моделі, процесуального механізму застосування даного запобіжного заходу, виокремленні доктринальних та прикладних проблем щодо застосування цього заходу.

Результати дослідження. Під час кримінального провадження застава, як і будь-який інший захід примусу, забезпечується відповідними державними органами, здатними примусити певну особу дотримуватися норм права. При цьому дотримання визначених законом процесуальних обов'язків підозрюваним, обвинуваченим, заставодавцем є основним компонентом забезпечення кримінального провадження.

Ураховуючи сучасні соціально-економічні реалії в Україні, загроза втрати грошових коштів здатна скоригувати поведінку підозрюваного чи обвинуваченого ефективніше, ніж тримання під вартою. Цей захід розраховано на створення в особі достатньо сильного мотиву щодо виконання приписів слідчого, прокурора та суду.

Застосування застави здійснюється суб'єктом від імені держави, якого наділено відповідними повноваженнями, і має публічний характер. Застава може застосовуватися як під час досудового розслідування, так й судового провадження. Розгляд слідчим суддею, судом фактичних та правових підстав для обрання застави має відбуватися в умовах змагальності та рівноправності сторін із забезпеченням підозрюваному чи обвинуваченому можливості довести суду свою позицію, зокрема щодо розміру застави. Слідчий суддя, суд, задовольняючи клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді застави або заміни його на більш суворий запобіжний захід, у більшості випадків апелює такими фактами, як наявність ризиків невиконання підозрюваним чи обвинуваченим визначених обов'язків, визнання вини, сприяння розслідуванню злочину, а також ураховує стан здоров'я, зокрема наявність хронічного захворювання, загострення якого в умовах слідчого ізолятора може призвести до тяжких наслідків, тощо.

Зазначимо, що у разі застосування застави підозрюваний чи обвинувачений наділений обмеженим суб'єктивним правом лише настільки, наскільки це допустимо відповідно до закону. Таке обмеження є стримуючим чинником та запобігає спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду, знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, іншим чином реалізувати незаконний власний приватний інтерес усупереч інтересам публічним. За підозрюваним чи обвинуваченим у разі застосування застави залишається ставлення до нього з боку держави, як до рівноправного суб'єкта, який може захищати свої права всіма не забороненими законом способами. Його не обмежують у правах на гідність, свободу та особисту недоторканність.

Вищезазначене доводить, що досліджуваний запобіжний захід пов'язаний з певними правообмеженнями саме у сфері матеріальних інтересів особи, застосування щодо неї встановлених кримінальними процесуальними нормами санкцій, якими передбачено виконання низки процесуальних обов'язків, пов'язаних із забезпеченням належної поведінки та можливості вжиття більш суворих запобіжних заходів у разі невиконання раніше накладених санкцій. До того ж застава не може бути завідомо непомірною, а тому сума застави має бути достатньою для того, щоб виконати свою функцію гарантії належної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого й виконання ним установлених обов'язків. Ми погоджуємося з думкою В. Нора та А. Войнарович, що застава є одним з ефективних заходів, який ґрунтується на економічній зацікавленості особи в збереженні грошової суми та моральних зобов'язаннях підозрюваного, обвинуваченого перед іншими фізичними або юридичними особами, які стали його заставадавцями [1].

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15 зі змінами від 28 березня 2017 р. «Про затвердження Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу» (далі – Порядок внесення коштів) визначено механізм внесення, повернення та звернення в дохід держави коштів у разі застосування запобіжного заходу у вигляді застави [2]. Так, відповідно до п. 2 Порядку внесення коштів заставу вносять на спеціальний рахунок територіального управління Державної судової адміністрації (далі – ДСА) (депозитний рахунок), що виконує організаційне та фінансове забезпечення діяльності суду, який обрав запобіжний захід у вигляді застави, або апеляційного суду, що призначив такий запобіжний захід, відкритий в органах Казначейства в установленому законодавством порядку.

На сьогодні погляди науковців щодо визначення сутності та поняття застави як запобіжного заходу істотно різняться. Так, В. Г. Крайнюк визначає заставу як один з видів процесуального примусу, який застосовується в установлених КПК України випадках, а також має психологічний аспект [3, с. 404]. М. О. Карпенко та А. Р. Туманянц вважають заставу психо-

лого-примусовим запобіжним заходом, суть якого полягає в покладенні на підозрюваного чи обвинуваченого морального зобов'язання належної поведінки, яке забезпечується за допомогою психологічного впливу, спрямованого безпосередньо на нього або опосередковано через третіх осіб [4, с. 91]. Ю. В. Донченко вважає, що застава є різновидом процесуального примусу, який застосовується в установлених кримінальним процесуальним законом випадках до визначених ним суб'єктів за наявності встановлених ним умов та в передбаченому порядку [5, с. 559].

На нашу думку, запобіжний захід у вигляді застави полягає в наданні підозрюваним, обвинуваченим чи заставодавцем коштів у грошовій одиниці України на визначений спеціальний рахунок, які є матеріальною гарантією забезпечення виконання підозрюваним чи обвинуваченим покладених на них обов'язків.

Не виключається можливість під час кримінального провадження внесення застави підозрюваним чи обвинуваченим спільно з іншою фізичною або юридичною особою окремими частинами; кількома фізичними або юридичними особами; одночасно фізичною та юридичною особами у визначених частках. У зв'язку з цим доречно виокремити певні види застави залежно від суб'єктного складу. Зокрема, О. П. Кучинська та Н. О. Іверук класифікують заставу за такими видами, як:

- особиста (унесення застави безпосередньо підозрюваним чи обвинуваченим);
- неособиста (унесення застави іншими фізичними чи юридичними особами);
- частково особиста (змішана) (унесення застави окремими частинами обвинуваченим разом з іншими фізичними чи юридичними особами) [6, с. 52].

Доречно зупинитися на сучасному процесуальному підході щодо застосування застави. Зокрема:

1) застава є запобіжним заходом, спрямованим на дієвість та ефективність кримінального провадження. Про його достатню дієвість та ефективність свідчить незначна кількість допущення порушень підозрюваним чи обвинувачуваним за умов застосування до них такого запобіжного заходу. Офіційна статистика зарубіжних країн також свідчить про ефективність даного запобіжного заходу порівняно з іншими, що в цілому позитивно впливає на перебіг кримінального провадження. Прикладом, у США в середньому спостерігається лише 2–4,7% випадків повторного арешту осіб, відпущених під заставу [7, с. 125];

2) застосування застави є повноваженням слідчого судді (під час досудового розслідування) або суду (під час судового розгляду). Відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК України даний захід застосовується під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора. Разом з тим рішення про застосування застави може бути прийнято слідчим суддею, судом за власною ініціативою, за результатами обговорення в судовому засіданні можливості застосування запобіжного заходу як альтернативи триманню під вартою. Так, якщо при розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу прокурор не доведе обставини, передбачені п. 3 ч. 1 ст. 194 КПК України, слідчий суддя, суд має право застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж той, який зазначений у клопотанні, а також покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язки, передбачені частинами 5, 6 цієї статті, необхідність покладення яких установлена з наведеного прокурором обґрунтування клопотання (ч. 4 ст. 194 КПК України);

3) під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу ініціатива щодо визначення застави може йти як від сторони обвинуваченого, так і від сторони захисту;

4) заставу може внести як сам підозрюваний/обвинувачений, так і будь-яка інша фізична чи юридична особа (крім юридичних осіб державної або комунальної власності, або таких, що фінансуються з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі яких є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є в державній або комунальній власності);

5) предметом застави винятково є грошові кошти в національній валюті. На сьогодні законодавець відмовився від розширеного кола предметів застави (нерухоме, рухоме майно,

коштовності тощо) через складнощі регулювання процедури визначення вартості такого майна, його оцінки, порядку внесення, зберігання, повернення. Не можуть стати предметом застави також кошти, які приєднані до матеріалів кримінального провадження як речові докази або на які накладено арешт;

6) не визначається розмір застави при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно підозрюваного, обвинуваченого, який оголошений у міжнародний розшук, та/або який виїхав, та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором. Розмір застави також не визначається під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до ст.ст. 629–631 КПК України;

7) під час постановлення ухвали про тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити розмір застави в якості альтернативного запобіжного заходу (за виключенням злочинів, визначених ч. 4 ст. 183 КПК України);

8) при визначенні застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються обов'язки, виконання яких забезпечується заставою, а також наслідки невиконання цих обов'язків;

9) якщо застава вноситься іншою фізичною чи юридичною особою, ця особа стає учасником кримінального провадження і набуває статусу заставодавця. Заставодавця інформують про кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків. З моменту внесення застави заставодавець стає, так би мовити, відповідальним за виконання підозрюваним чи обвинуваченим його процесуальних обов'язків;

10) наслідком невиконання покладених обов'язків (прикладом, нез'явлення за викликом без поважних причини, будь-який інший спосіб перешкоджання провадженню) є звернення застави в дохід держави та зарахування її до спеціального фонду Державного бюджету України. Такі наслідки настають незалежно від суб'єкта внесення заставу – підозрюваним, обвинуваченим або заставодавцем. У разі звернення застави в дохід держави до підозрюваного чи обвинуваченого застосовується інший, більш суворий запобіжний захід, або застава в більшому розмірі (ч. 10 ст. 182 КПК України);

11) у разі невиконання обов'язків, забезпечених заставою, вона не звертається автоматично в дохід державного бюджету. Питання про звернення застави вирішується слідчим суддею або судом у судовому засіданні. Крім того, на прокурора покладається тягар доказування невиконання підозрюваним чи обвинуваченим своїх процесуальних обов'язків;

12) повернення застави може мати місце в разі припинення цього запобіжного заходу (прикладом, зміни на особисте зобов'язання чи особисту поруку, її скасування) або після винесення вироку, закриття кримінального провадження. В іншому випадку застава, унесена підозрюваним чи обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень. Якщо застава вносилася заставодавцем, вона може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень лише за його згодою.

Зауважимо, що ч. 5 ст. 182 КПК України визначено розмір застави залежно від тяжкості злочину. Так, за вчинення нетяжкого злочину мінімальний розмір застави становить один прожитковий мінімум для працездатних осіб, а максимальний розмір застави за вчинення особливо тяжкого злочину становить триста прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Разом з тим у випадках, за яких слідчий суддя чи суд установить, що застава у зазначених межах не забезпечить виконання особою, яка підозрюється чи обвинувачується в учиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, така застава може бути призначена в розмірі, який перевищує вісімдесят чи триста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно. Прикладом цього є рекордні розміри застав, застосовані до А. Кацуби, экс-замголови правління НАК «Нафтогаз України» у сумі 450 млн грн, до А. Шахова, засновника «Еліти-Центру» у розмірі 384 млн грн, В. Зіневича, экс-директора «Укрінтеренерго» – 365 млн грн [8].

На підставі зазначеного можна дійти висновку щодо диференційованого підходу на практиці до визначення розміру застави. Це пов'язано з тим, що встановити фіксовану суму застави досить проблематично, насамперед у зв'язку з існуванням різниці в майновому становищі підозрюваних, обвинувачених, заставодавців, а також фактичних обставин конкретних проваджень. Слід також пам'ятати, що кримінальний процесуальний закон регулює питання визначення слідчим суддею, судом розміру застави з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на них обов'язків і не може бути завідомо непомірним для таких осіб.

Відповідно до ст. 299 КПК України не допускається застосування запобіжного заходу у вигляді застави під час досудового розслідування кримінальних проступків. Проте під час розслідування злочинів чинний кримінальний процесуальний закон дозволяє застосовувати заставу незалежно від того, до якої категорії кримінально-правовим законом віднесено вчинене особою протиправне діяння. Відповідна норма закону встановлює нижню й верхню межі застави для злочинів різного ступеня тяжкості. Разом з тим у науковців з цього питання виникають певні дискусії. Так, Г. С. Крайник та Т. Є. Дунаєва стверджують, що недоцільно застосовувати заставу стосовно осіб, які вчинили умисні особливо тяжкі злочини, за які можливе застосування тривалих строків позбавлення волі або довічне позбавлення волі, оскільки такі особи можуть прагнути уникнути відповідальності, ухилятися від слідства та суду після внесення застави, а це не відповідає одному із завдань кримінального провадження, а саме забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду [9, с. 102].

Ми не погоджуємося з таким твердженням, оскільки заставка є заходом державного примусу, що забезпечує належну поведінку особи, вину якої ще необхідно доказати під час судового розгляду. Даний захід не має нічого спільного з кримінальною відповідальністю, його метою є лише забезпечення дієвості кримінального провадження. Унеможливити звільнення підозрюваного, обвинуваченого під заставу на підставі тяжкості злочину несправедливо та нелогічно. Кожен підозрюваний чи обвинувачений повинен мати право на звільнення під заставу, а завдання слідчого судді, суду має полягати в особливій зваженості й обґрунтованості під час вирішення питання про застосування цього запобіжного заходу, беззаперечному дотриманні засад верховенства права, пропорційності й справедливості, забезпеченні досягнення мети кримінального провадження при мінімальному обмеженні конституційних прав та свобод підозрюваного чи обвинуваченого.

Досліджуючи правову природу застави, слід звернути увагу на певні особливості її застосування. Так, підозрюваний чи обвинувачений, якщо не утримується під вартою, зобов'язаний не пізніше 5 днів з дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави внести кошти на спеціальний рахунок суду, який обрав такий запобіжний захід, відкритий в органах казначейства, або забезпечити їх унесення заставодавцем та надати підтверджуючий документ слідчому, прокуророві, суду. Внесення коштів здійснюється на підставі платіжного доручення особи чи заставодавця. Підтвердженням внесення коштів на депозитний рахунок суду є платіжний документ з відміткою банку про виконання (пункти 5, 6 Порядку внесення коштів).

Якщо рішення про застосування застави прийнято як альтернатива триманню під вартою, підозрюваний, обвинувачений або заставодавець мають право в будь-який момент унести заставу в розмірі, визначеному в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 3 та ч. 4 ст. 183 КПК України). Після отримання документа, що підтверджує внесення застави, та його перевірки, уповноважена службова особа місця ув'язнення, у якому під вартою перебуває підозрюваний, обвинувачений, негайно приймає розпорядження про його звільнення з-під варти та інформує про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо заставка внесена під час судового провадження – прокурора та суд.

Перевірка документа, що підтверджує внесення застави, не може тривати більше одного робочого дня (ч. 4 ст. 202 КПК України).

Розглядаючи питання застосування застави, як альтернативи триманню під вартою, слід брати до уваги й деякі статистичні показники. Так, згідно зі статистичною звітністю офісу Генеральної прокуратури України, кількість звільнених з-під варті у зв'язку з внесенням застави у 2017 році становила – 884, у 2018 році – 981, у 2019 році – 954. На сьогодні застава як альтернатива триманню під вартою реалізується приблизно у 2–2,5 разів частіше, ніж застосування застави як самостійного запобіжного заходу [10, с. 233, 234]. Переважно це пов'язується з низькою матеріальною забезпеченістю підозрюваних чи труднощами із залученням заставодавців.

Загалом, застосування застави як альтернативи триманню під вартою відповідає конституційним й міжнародно-правовим вимогам, оскільки це значно менше обмежує права і свободи підозрюваного, обвинуваченого. Як слушно зазначив Н. А. Сотник, однією з умов євроінтеграції України є адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу, де застосування будь-якого державного примусу є виключним, але водночас максимально ефективним і чітко врегульованим законом [11, с. 254].

Можна дійти висновку, що визначена в законі нормативна модель інституту застави фактично є результатом імплементації стандартів захисту прав людини у сфері кримінального провадження. Л. В. Півненко слушно зазначив, що запровадження в кримінальне провадження застави передусім викликано необхідністю дотримання імплементованих норм міжнародного права та потребою демократичного спрямування кримінальної процесуальної діяльності [12, с. 169]. Міжнародні стандарти щодо застосування запобіжних заходів, у тому числі й застави, визначають порядок виконання певних дій суб'єктами, наділеними владними повноваженнями, окреслюють межі дозволеної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого. Водночас репресивний характер кримінальної політики, надмірне застосування ізоляційних запобіжних заходів суперечать міжнародно-правовим стандартам забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Зауважимо, що міжнародно-правові стандарти забезпечення прав людини в разі застосування запобіжних заходів, у тому числі застави, формує також практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Україна визнала обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях щодо тлумачення і застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція). Частина 5 ст. 9 КПК України зобов'язує владних суб'єктів приймати процесуальні та інші рішення з урахуванням практики ЄСПЛ.

Згідно з практикою та відповідними правовими позиціями ЄСПЛ під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянута можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів, передбачених законом. Так, відповідно до правової позиції ЄСПЛ, викладеної в п. 80 рішення від 10 лютого 2011 р. у справі «Харченко проти України», при розгляді клопотання про обрання або ж продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянута можливість застосувати інший (альтернативний) запобіжний захід [13]. Аналогічна позиція ЄСПЛ була також викладена в рішеннях від 29 вересня 2011 р. у справах «Третьяков проти України», від 24 жовтня 2019 р. «Сіренко та інші проти України» [14; 15].

Ураховуючи те, що рішення ЄСПЛ мають прецедентний характер, слід розглянути й інші його рішення щодо застосування застави. Так, ЄСПЛ у справі «Хрїстова проти Болгарії» (№ 60859/00, 2006) зазначив, що національні суди повинні приводити достатні аргументи для виправдання розміру встановленої застави. Серйозність обвинувачення не може вважатися єдиним чинником, що обґрунтовує розмір застави. У рішеннях у справах «Мангурас проти Іспанії» (№ 12050/04, 2010), «Тошев проти Болгарії» (№ 56308/00, 2006) ЄСПЛ постановив, що державні органи зобов'язані належним чином виправдати розмір застави та прийняти до уваги фінансовий стан обвинуваченого і його спроможність внести необхідну суму. У справі «Ноймайстер проти Австрії» (Серія А № 8, 1968) ЄСПЛ констатував, що сума

гарантії має оцінюватися переважно стосовно обвинуваченого і його активів, а не можливих розмірів збитків. Намагання прив'язати суму гарантії від затриманої особи виключно до суми збитку приписуваного їй, не відповідає ст. 5 (3) Конвенції. Гарантії, передбачені цією статтею, призначені не для відшкодування збитків, а для забезпечення присутності обвинуваченого на слуханні. Зазначене доводить, що сума має встановлюватися переважно шляхом посилання на обвинуваченого, його активи і його відносини з особами, які повинні надати заставу. Інакше кажучи, перспектива втрати застави чи вчинення дій проти гарантів у разі неявки обвинуваченого до суду буде сприйматися як достатній стримуючий фактор, щоб розсіяти будь-яке бажання з його боку переховуватися від правосуддя [16].

Слід зазначити, що неприпустимими для нашої держави є факти того, що впродовж останніх років Україна стала одним з лідерів щодо кількості справ, поданих на розгляд ЄСПЛ. У своїй практиці ЄСПЛ постійно звертав увагу на систематичні порушення Україною своїх зобов'язань за Конвенцією, пов'язаних із застосуванням запобіжних заходів в аспекті ст. 5 Конвенції.

З цього приводу О. Г. Яновська виокремила типові порушення ст. 5 Конвенції на підставі аналізу практики ЄСПЛ у справах щодо України. Найбільш повторюваними порушеннями, на її думку, виявилися такі, як:

– надмірна тривалість досудового тримання під вартою (прикладом, рішення від 11 квітня 2019 р. у справі «Левченко та інші проти України», заява № 46993/13);

– протягом усього періоду ув'язнення заявника суди посилалися на однакові підстави тримання під вартою; відсутність ознак того, що вони належним чином розглянули можливість застосування у справі заявника будь-якого альтернативного, менш обтяжливого запобіжного заходу (прикладом, рішення від 30 січня 2018 р. у справі «Макаренко проти України», заява № 622/11);

– тримання заявниці під вартою в період між закінченням строку, установленого постановою про обрання запобіжного заходу в процесі досудового розслідування, та попереднім розглядом справи судом, під час якого постановлено продовжити строк тримання заявниці під вартою, який не охоплювався жодним судовим рішенням (прикладом, рішення від 27 лютого 2018 р. у справі «Сінькова проти України», заява № 39496/11);

– запобіжний захід щодо заявниці було продовжено 20 разів з посиланням на одні й ті самі підстави (прикладом, рішення від 24 жовтня 2019 р. у справі «Штепа проти України», заява № 16349/17) [17].

Зазначені факти переконливо доводять проблеми, що виникають у слідчій та судовій практиці щодо недостатності врахування правоохоронними органами можливості застосування замість тримання під вартою неізоляційних запобіжних заходів та неврахування з цього питання практики ЄСПЛ.

Загалом, беручи до уваги проведений нами аналіз правових позицій ЄСПЛ щодо застосування застави в кримінальному провадженні, вважаємо за доцільне виокремити загальний підхід ЄСПЛ стосовно тлумачення процесуального порядку та врахування певних особливостей при застосуванні застави, а саме:

– урахування національними судами переваги альтернативних неізоляційних запобіжних заходів щодо застосування тримання під вартою;

– наведення національними судами достатніх аргументів щодо визначення розміру застави;

– урахування фінансового стану підозрюваного, обвинуваченого та його спроможності внести визначену суму;

– тяжкість обвинувачення не є вирішальним чинником для обґрунтування розміру застави;

– рішення щодо розміру застави має прийматися з урахуванням обставин, які стосуються обвинуваченого та його майна, а не можливих розмірів збитків.

Висновки. Сутність застави як запобіжного заходу полягає у виконанні забезпечувальної функції до закінчення судового розгляду, вона «стимулює» підозрюваного чи

обвинуваченого до дотримання належної поведінки та виконання взятих на себе обов'язків. Законодавець з цією метою досить чітко визначив суб'єктів, умови та строк внесення застави; розмір застави; перелік кримінальних правопорушень, при вчиненні яких застава не застосовується; випадки, за яких суд при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою може не визначати розмір застави; умови, порядок та наслідки звернення застави в дохід держави тощо. Крім того, на підставі аналізу вищезазначених міжнародних нормативно-правових актів, практики ЄСПЛ, можливо дійти висновку, що в кримінальному провадженні кожному підозрюваному або обвинуваченому гарантується право на застосування стосовно нього запобіжного заходу, не пов'язаного з ізоляцією від суспільства, у тому числі – застави. Національні судові установи мають розглядати це питання за умов подання відповідних достатніх гарантій, а тому саме неізоляційні (альтернативні) запобіжні заходи мають пріоритет над ізоляційними.

Список використаних джерел:

1. Нор В., Войнарович А. Процесуальні можливості захисника під час застосування застави у кримінальному провадженні. 2020. URL: <https://doi.org/10.33498/loou-2019-12-167>
2. Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-Н>
3. Крайнюк В. Г. Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві. *Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Том 26 (65). № 1. С. 401–407.
4. Карпенко М. О., Туманянц А. Р. Деякі проблеми забезпечення прав і законних інтересів заставодавців та поручителів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. № 4 Том. 2. С. 90–93.
5. Донченко Ю. В. Правовий статус заставодавця у кримінальному процесі України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2001. Випуск 36. С. 555–561.
6. Кучинська О. П., Іверук Н. О. Правовий статус заставодавця як учасника кримінального провадження: окремі аспекти законодавчого врегулювання та правозастосовної практики. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 49–57.
7. Коряковцев В. В. Залог как мера пресечения в уголовном процессе. *Правоведение*. 2000. № 4. С. 120–131.
8. Статистичний аналіз застосування судами запобіжних заходів, 2014–2018 рр. URL: <https://socialdata.org.ua/statistichniy-analiz-zastosuvannya-su/>
9. Крайник Г. С., Дунаєва Т. Є. Якість кримінального процесуального законодавства України, яке регулює підстави та порядок застосування застави. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Вип. 3. 2020. С. 102–117.
10. Фоміна Т. Г. Теоретичні та процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2020. 629 с.
11. Сотник Н. А. Кримінально-процесуальний примус через призму нового КПК України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 254–258.
12. Півненко Л. В. Застава – як альтернатива застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. Вип. 24. 2016. С. 169–174.
13. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Харченко проти України» від 10.02.2011 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_662
14. Тищенко О. І. Практика Європейського суду з прав людини в контексті застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Вип. 3. Том 3. 2014. С. 204–207.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сіренко та інші проти України» («*Sirenko and Others v. Ukraine*»), заяви № 22964/11, № 50441/13 та № 57993/13, від 24 жовтня 2019 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-199199>

16. Слободян Б. Застава як запобіжний захід. Практика розрахунку суми. Рішення ЄСПЛ у справі «Гафа проти Мальти» щодо надмірного розміру застави. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гафа проти Мальти» (b) Застосування зазначених принципів до даної справи. URL: https://equity.law/images/publication/news_name/22-3.pdf

17. Яновська О. Г. Захист конвенційних прав у кримінальному провадженні. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zahist-konvenciynih-prav-u-kriminalnomu-provadhenni.html>

